

Нада И. Половина
Институт за педагошка истраживања
Београд

УДК: 316.624-057.874 ;
316.356.2
ИД БРОЈ: 208615948
Прегледни рад
Примљен: 23. фебруар 2013.
Прихваћен: 21. април 2014.

ПОРОДИЧНИ ФАКТОРИ ПОВЕЗАНИ СА ВРШЊАЧКИМ НАСИЉЕМ У ШКОЛИ

Апстракт: Допринос породичне средине испољавању вршњачког насиља у школи у раду¹ анализирамо са циљем да укажемо на правце превентивног деловања. Користећи системски приступ као оквир за анализу груписали смо породичне факторе ризика у две целине. Прва се односи на ниво структурно-функционалних обележја целе породице проблемски исказаних кроз концепте „разрушени дом“ и „дисфункционална породица“. Друга целина односи се на емоционално-социјализацијске аспекте квалитета односа у подсистемима: родитељ–дете (осећајна неповезаност, трауматична осећајна повезаност, занемаривање, неефикасно и/или грубо и насиљем прожето дисциплиновање), браћа–сестре (контроле агресивних испољавања између деце у породици), родитељи као брачни партнери (насиље у партнерском односу). Природа породичних фактора утицаја упућује на то да превентивни рад са родитељима треба да започне што раније (на предшколском узрасту) и да као важан сегмент укључи развијање свести о последицама агресивних понашања у породици, као и рад на предупређивању и/или заустављању оваквих испољавања на свим нивоима унутарпородичног функционисања. Потенцијална добит од оваквих предшколских програма за спречавање вршњачког насиља у школи је двојака – снижавање потенцијала за испољавање вршњачког насиља код деце и већа доступност родитеља за сарадњу у проблематичним ситуацијама.

Кључне речи: породична структура, процеси породичног функционисања, однос родитељ–дете, поступци дисциплиновања, насиље у породици

УВОД

Сложена природа и многострукост облика испољавања вршњачког насиља у школској средини препознатљива је већ у самом одређењу феномена који даје истакнути норвешки аутор Олвеј. Према Олвеју и сарадницима „ученица/ученик је виктимизиран када је поновљено и у дужем временском

¹ Чланак је резултат рада на пројекту број 179034 и пројекту број 47008 (2011–2014) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

трајању изложена/изложен агресивним поступцима од стране једног или више ученика који намерно, најчешће без икаквог повода, настоје да повреду жртву и да изазову код ње непријатност, било да то чине речима (претње, ругање, вређање), физички (ударање, шутирање), гестовима или искључивањем из групе“ (Olweus, Limber & Mialic 1999: 2–3). Ова обухватна дефиниција сажима бројна значења. У њој су, као и у дефиницијама насиља које се одвија у другим срединама и укључују одрасле актере (Polovina 1997, Ignjatović 2013), у средишту одређења феномена агресивни поступци (вербални и невербални; директни и индиректни) и успостављање обрасца доминације (физичке, психолошке, социјално-статусне) кроз поновљену насилну комуникацију. Оно што је специфично јесте узраст актера и средина у којој се насиље врши. Стога не чуди да су у овом домену проучавања и практичног/превентивног деловања у средишту социјално-психолошки аспекти непосредне вршњачке интеракције у школској средини, тачније испољавање агресивног понашања и изложеност агресивним поступцима. У складу са тим, у фокусу истраживања и многобројних превентивних програма је распрострањеност различитих облика вршњачког насиља, квалитет школске климе, ставови и приступи запослених у школи према агресивним поступцима (Gašić-Pavišić 2004; Polovina, Đerić 2009; Popadić, Pavlović i Plut 2013). Део превентивних програма обухвата и укључивање родитеља (више о томе у Gašić-Pavišić 2004).

Сагледавајући ширу литературу у овој области Гашић-Павишић (2004) указује да постоји несклад између великог броја истаживања и релативно малог износа поузданих и спецификованих знања. Овај несклад може се објаснити бројним методолошким тешкоћама које „производи“ сложена и вишедимензионална природа феномена, одсуством целовитог и спецификованог теоријског оквира објашњења вршњачког насиља, као и присутним стереотипима и предубеђењима из којих се стварају различите „идеолошке платформе“ које опредељују деловање и школског особља и родитеља.

У недостатку целовитог и емпиријски добро спецификованог теоријског оквира, на научно-стручној сцени актуелно фигурира више теоријских модела у којима су понуђене различите концепције о етиолошким чиниоцима који доприносе испољавању вршњачког насиља – од генетских фактора, преко модела учења у породичној и широј средини, до модела који наглашавају значај интеракције специфичних индивидуалних својстава и специфичних срединских услова (Maccoby 2000; Raine 2002; Bandura 1987; Patterson, DeBaryshe & Ramsey 1989; Olweus, Limber & Mialic 1999; Seals & Young 2003). Битно је истаћи да су присутни модели настајали у различитим периодима развоја научне мисли, да су одражавали актуелне социјалне реалности и стручно-научне дискурсе у којима су се те реалности рефлектовале, да се понуђени модели међусобно не искључују, као и то да директно или индиректно укључују допринос породичних фактора утицаја.

Две су напомене значајне за праћење овог рада. Прво, у раду ћемо користити изразе *вршњачко насиље* и *силецијско понашање* (ориг. *bullying*), први да обухватимо и ученике који се агресивно понашају и ученике који су њихове жртве, а други да означимо само ученике који испољавају агресивно понашање. Друго, у раду овог обима могуће је само скицирати сложене и међусобно испреплетане породичне чиниоце који су у научној и стручној литератури означени као могуће претече вршњачког насиља у школи. Иако је разматрање породичних чинилаца, суштински, неодвојиво од утицаја шире средине у којој се одвија живот породице, у раду се бавимо само „чистим“ унутарпородичним факторима утицаја, а однос унутарпородичних и ширих срединских чинилаца тема је наредног чланка.

Када је реч о унутарпородичним факторима утицаја, присутна је тенденција да се они сматрају критичном детерминантом индивидуалног нивоа агресивности, иако још увек постоје бројне контроверзе и дебате око природе и спецификација ових утицаја (Rosen 1988; Massobu 2000). Широко је прихваћено веома опште становиште да особе које добро функционишу одрастају у породицама које добро функционишу, а да особе које не функционишу добро, што укључује и силецијско понашање и виктимизацију, одрастају у проблематичним/дисфункционалним породицама (L' Abate 1988).

Користећи системски приступ као оквир за анализу, унутарпородичне факторе ризика груписали смо по типу у две целине – факторе који одражавају структурно-функционална обележја целе породице и факторе који одражавају интеракцијско-комуникацијске (емоционално-социјализацијски процеси) аспекте односа у подсистемима родитељ–дете, браћа–сестре и родитељи као брачни партнери. Ефекти обе групе фактора ризика препознатљиви су и у смислу квалитета дететовог раног развоја (предшколски период) и у смислу дететових текућих животних искустава (период школовања). У односу на вршњачко насиље у школи, ефекти породичних услова на рани развој детета имају статус дипозиционих претпоставки које је тешко спецификовати. Када спецификације ове врсте и постоје у истраживачким радовима, углавном се односе на теже облике поремећеног понашања означене конструктима: „екстернализирајуће понашање“ (укључује хиперактивност, могућа агресивна понашања), „серијско силецијство“ (Liu 2004; Chan 2006) и/или делинквенција (Sheehan 2010).

ОБЕЛЕЖЈА ПОРОДИЧНЕ СТРУКТУРЕ И ФУНКЦИОНИСАЊА: „РАЗРУШЕНИ ДОМ“ И „ДИСФУНКЦИОНАЛНА ПОРОДИЦА“

У традиционалном гледању на породичне факторе утицаја централну експанаторну позицију заузима стари али широко коришћен израз/појам

разрушени дом. У првобитном одређењу, овим изразом је означавано одсуство једног или оба родитеља због смрти, развода, раздвојености или напуштања детета. Најчешће је реч о једнородитељским породицама за које се сматрало да не нуде погодну развојну средину и услове због ускраћености обостране родитељске љубави, одсуства одговарајућих модела улога, преоптерећености самохраног родитеља бројним животним задацима и следствене мањкавости у контроли и подстицању дететовог развоја (Wilkinson 1974; Shafii et al. 1985). Основну тезу да деца која одрастају у непотпуним породицама чешће испољавају антисоцијална понашања (повезано са агресивним понашањем у школи) и неке облике депресије (повезано са виктимизацијом) у односу на децу која живе у комплетним породицама неки истраживачки налази поткрепљују (Hetherington & Martin 1986), други оспоравају (Wells & Rankin 1986; Sheehan 2010; Sourander et al. 2000). Деца која испољавају силецијско понашање или су жртве вршњачког насиља, како показује лонгитудинална студија Сурандера и сарадника (Sourander, Helsted, Helenius & Piha, 2000), долазе из породица различитог састава, различитог економског статуса и образовног нивоа родитеља. Актуелно, у широј научно-стручној јавности теорија разрушеног дома је, углавном, одбачена што је у складу са савременим поимањем породице, а укључује и шире социокултурно прихватање све учесталијих развода.

Други начин концептуализовања појма „разрушени дом“ наглашава неповољни значај поремећаја и дисхармонију породичног живота за дететов развој (Aldridge & Dallos 1986). Ово одређење разрушеног дома преклапа се са одређењима појма „дисфункционална породица“ а односи се на породице у којима: недостаје осећање породичне целине, нема јасних међугенерациских граница, постоји нетрпељивост и неприхватање, нису развијене вештине превладавања стресних ситуација и конфликта што оптерећује и омета развој појединих чланова породице и породице као целине (Whitaker & Keith 1981). Због имплициране нормативности и могуће стигматизације, али и у складу са брзим и великим променама у животу савремених породица (идеализована норма нуклеарне породице све више је у сенци разноликих аранжмана породичног живљења), појмови „разрушени дом“ и „дисфункционална породица“ замењени су у оквиру другачијег приступа одређењу онога што је функционално/здро, односно нефункционално/ризик за здравље (Walsh 1995). У том смислу као породична средина која погодује здравом развоју (функционална породица) дефинише се средина у којој се, без обзира на састав породице, несметано одвијају основни животно-развојни процеси и остварују важни циљеви породичног живота. Реч је о процесима који се тичу организације породичног живота, образаца и стилова комуникације и породичног система веровања/вредности. Ако се несметано одвијају, ови процеси доприносе очувању породичне целине и кохезије, остваривању кључних задатака који омогућавају развој и добробит чланова породице, посебно задатка неговања

и заштите деце (Walsh 1995: 589). У истраживањима је утврђена повезаност између силецијског понашање у школи и недостатка породичне кохезије, одсуства фигуре оца у породичном функционисању (Bowers, Smith & Binney 1994), неразвијености вештина решавања проблема у породици, веровања родитеља да децу треба учити да узврате на најмању провокацију (Batsche & Knoff 1994: 165).

КВАЛИТЕТ ОДНОСА РОДИТЕЉ–ДЕТЕ: ОД ОСЕЋАЈНЕ НЕПОВЕЗАНОСТИ ДО ЗАНЕМАРИВАЊА И АГРЕСИВНИХ ПРАКСИ ВАСПИТАВАЊА

Квалитет породичних односа, посебно у сегменту емоционално-социјализацијских аспеката односа родитељ–дете, сматра се кључним фактором који превенира или поспешује испољавање вршњачког насиља у школској средини. Из опсежне литературе о значају квалитета осећајне везаности између детета и његових неговатеља/родитеља (Polovina 2007) издвојићемо само налаз да деца која су занемарена и/или злостављана од стране родитеља развијају менталне моделе осећајне везаности које карактерише дезорганизовано (неповезано) постојање негативне слике о себи и негативне слике о свету и одраслима. Овакви ментални модели ометају сналажење у стресним ситуацијама и погодују развијању понашања виктимизације (социјално повлачење, осећање безвредности, страхови) или неконтролисаног агресивног понашања, што се може уочити већ у односима између деце у породици (Crittenden 1992; Becker-Weidman 2006).

Разматрајући ефекте васпитних поступака родитеља на касније вршњачко насиље у школи, Баше и Кноф (Batsche & Knoff 1994: 165) указују на налазе већег броја истраживања према којима ученици који се силецијски понашају потичу из породица у којима су често жртве агресивних поступака дисциплиновања, недоследног родитељског понашања и недовољног праћења дететовог функционисања (повремено непријатељски-одбацујућа или пак истовремено непријатељски усмерена и претерано попустљива понашања). Неки аутори (Weiss et al. 1992; Baldr 2003) указује и на могући механизам којим грубо родитељско дисциплиновање доприноси силецијском понашању детета – физичко и ментално злостављање детета води девијантном и дисфункционалном процесовању социјалних информација што олакшава приписивање непријатељских намера у вршњачким односима, и онемогућава долажење до одговарајућих решења за проблеме у интерперсоналним ситуацијама. Када је реч о деци која носе ризик за позицију жртве, истраживања индицирају да она (деца) одрастају у породицама у којима су родитељи у својим васпитним приступима оријентисани претерано заштитнички и са пуно ограничавања (Olweus et al. 1999; Nedimović i Biro 2013). Патерсон и сарадници развили су

и емпиријски документовали трансакциони модел развоја проблематичног понашања деце и младих (Patterson, DeBaryshe, Ramsey 1989; Dishion et al. 1991). Према овом моделу, када на нормални и очекивани износ дететове непослушности родитељи примењују неприкладне стилове и мере дисциплиновања (иритирајуће и/или грубо дисциплиновање) код детета „производе“ реакције различитог типа (нпр. плакање, изазивање, негативизам) на које потом родитељи одговарају негативним принуђујућим понашањима што код детета често појачава непослушност и доприноси даљем испољавању проблематичног понашања кроз различите контексте. Оваква сложена „међуигра“ детета и његовог окружења добија на тежини када постоји повећан ризик у смислу дететових индивидуалних карактеристике (генетски слабе тачке, тип темперамента) и у смислу криза и поремећаја у породичном животу.

Други сегмент родитељског васпитног деловања тиче се нереговање родитеља на насиље између деце у породици што, како истиче Чан (Chan 2006), отвара простор за почетно експериментисање са правилима успостављања доминације и „налажења“ жртве. Ова се експериментација потом наставља у вршњачким групама у предшколским установама, а „учвршћује“ се у основној школи у правцу серијског силецијства и преступничког понашања.

НАСИЉЕ У БРАЧНО-РОДИТЕЉСКОЈ ДИЈАДИ

Деца и адолесцент који живе са насиљем у породици у повећаном су ризику да и изван породичне средине буду актери у ситуацијама насиља, било као насилници и/или жртве (Baldry 2003; Holt, Buckley & Whelan 2008). Најчешћи облик насиља у породици, код нас као и у многим другим срединама, јесте насиље између брачних партнера, тачније насиље према женама (Ignjatović 2013). Због тога што овај вид насиља најчешће дуго траје, бива прикриван и укључује коришћење различитих стратегија принуде и доминације над жртвом (Polovina 1997), утицаји на децу су вишеструки. Директни ефекти су у томе што су деца која присуствују насиљу између родитеља често и сама изложена насиљу, али и моделовању понашања (улоге агресора и/или жртве) и уверења да је насиље начин комуникације и регулације односа. Индиректни ефекти одражавају утицај породичног насиља на обављање родитељске функције у смислу укључености, позиције ауторитета и испољавања родитељских компетенција. Најчешће се говори о занемаривању и васпитној запуштености деце што је повезано са вршњачким насиљем у школи (Sourander et al. 2000). Левендоска и сарадници (Levendosky & Graham-Bermann 2000; Levendosky et al. 2003) истичу да породично насиље у екстремним ситуацијама код деце води ка променама понашања по типу екстернализирајућих понашања (акције којима се проблематична енергија усмерава ка споља – особа ради ствари које штете другима, хиперактивност и агресивна понашања) или интернализације

симптома (проблематична енергија се усмерава ка унутра – особа ради ствари које штете њој самој). Ово је поједностављена слика врло сложене проблематике која се у новије време сагледава и из другачијег угла. Наиме, канадски аутори (Letourneau, Fedick & Willms 2007) указали су да мајке деце предшколског узраста која су изложена породичном насиљу (када нису депресивне и/или не живе у крајњем сиромаштву), могу показати више сензитивности и респонсивности према деци него мајке деце која нису изложена породичном насиљу.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Степен до кога се породица сматра значајним фактором који доприноси испољавању вршњачког насиља у школи умногоме је одређен начином на који гледамо на породицу, њено функционисање, као и на њено место и улогу у процесима социјализације деце и младих. Налази истраживања представљених у овом раду сугеришу да о развојним ефектима утицаја унутарпородичних фактора ризика на дете углавном можемо говорити као о стварању уопштено неповолне основе за развој личних својстава и понашања и за снажање у проблематичним социјалним ситуацијама. Та се уопштено неповолна основа може манифестовати кроз различите облике неповолних (за особу и/или за њено окружење) понашања, што укључује и касније вршњачко насиље. Међутим, како истичу и аутори поменутих истраживања, комплетна слика о развојним и актуелним утицајима породичне средине на испољавање вршњачког насиља у школи подразумевала би паралелно сагледавање и фактора ризика и фактора отпорности (породичне снаге), како на нивоу породице као целине тако и на нивоу породичних подсистема. На пример, добар однос у подсистему деце у породици представља значајан извор снаге за превладавање проблема који проистичу из неповолног односа дете–родитељ и/или неповолног односа између родитеља.

Како предочени налази указују, када је реч поремећају понашања који се исказује и кроз вршњачко насиље у школи, специфичан додатак међу факторима утицаја породице чини испољавање агресивности у породици и одсуство капацитета родитеља за регулацију агресивних понашања у породичној средини – било да је реч о агресивним поступцима дисциплиновања, одсуству родитељске регулације насилног понашања између деце и у односу самих родитеља. Сходно томе, највише изгледа да буде успешан има превентивни рад са родитељима чија су деца у предшколском периоду – када неповолни обрасци доживљавања и понашања још нису „окоштали“, када су споне дете–родитељ јаке а самим тим и заинтересованост родитеља за дететову добробит, када се породица отвара према образовним институцијама које могу остваривати едукативни и менталнохигијенски утицај. Тематски гледано, важно је да рани рад са родитељима у средишту има предупредивање и/или

заустављање испољавања агресивности на свим нивоима унутарпородичног функционисања, односно развијање свести о ефектима агресивних поступака на дететов развој и касније животно функционисање, као и свести о алтернативним могућностима родитељског/породичног функционисања и деловања. Позитивни ефекти овако увремењеног рада са родитељима на испољавање вршњачког насиља у школи могу бити двојаки – снижавање потенцијала за агресивно понашање код деце и већа доступност родитеља за сарадњу у проблематичним ситуацијама.

ЛИТЕРАТУРА

Олдриџ, Далос (1986): David Aldridge, Rudi Dallos, Distinguishing families where suicidal behavior is present from families where suicidal behavior is absent, *Journal of Family Therapy*, 8, 243–252.

Балдри (2003): Anna Baldry, Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27(7), 713–732.

Бандура (1997): Albert Bandura, *Self-efficacy: the exercise of control*, New York: Freeman and Company.

Баче, Кноф (1994): George Batsche, Howard Knoff, Bullies and their victims: understanding a pervasive problem in the schools, *School Psychology Review*, 23, 165–175.

Бекер-Веидман (2006): Arthur Becker-Weidman, Treatment of children with trauma-attachment disorder: dyadic developmental psychotherapy, *Child and Adolescent Social Work Journal*, 23(2), 147–171.

Боверс, Смит, Бини (1994): Louise Bowers, Peter, K. Smith, Valerie Binney, Perceived family relationships of bullies, victims and bully/victims in middle childhood, *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 215–232.

Чан (2006): John Chan, Systemic Patterns in Bullying and Victimization, *School Psychology International*, 27(3), 352–369.

Критенден (1992): Patricia Crittenden, Children's strategies for coping with adverse home environments: An interpretation using attachment theory, *Child Abuse & Neglect*, 16(3), 329–343.

Дишон, Патерсон, Стулмилер, Скинер (1991): Thomas J. Dishion, Gerald R. Patterson, Mike Stoolmiller, L. M. Skinner: Family, school, and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers, *Developmental Psychology*, 27(1), 172–180.

Гашић-Павишић (2004): Слободанка Гашић-Павишић, Мере и програми за превенцију насиља у школи, *Зборник Института за истраживања*, 36(1–2), 168–187.

Хетерингтон, Мартин (1986): Eileen Mavis Hetherington, Castro Martin, Family factors and psychopathology in children, In: Quay and Werry /eds/ *Psychopathological disorders of childhood*, New York – Brisbane: John Wiley and Sons, 332–377.

Холт, Бакли, Велан (2008): Stephanie Holt, Helen Buckley, Sadhbh Whelan, The impact of exposure to domestic violence on children and young people: a review of the literature, *Child Abuse & Neglect* 32(8), 797–810.

Игњатовић (2013): Tanja Ignjatović, *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*, Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.

Лиу (2004): Jianghong Liu, Childhood Externalizing Behavior: Theory and Implications. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 17(3), 93–103.

Лаборе (1988): Luciano L'Abate, *Family Psychopathology: The relational roots of dysfunctional behavior* (introduction), New York: Guilford Press.

Левендоска, Грахам-Берман (2001): Alytia Levendosky, Sandra Graham-Bermann, Behavioral observations of parenting in battered women, *Journal of Family Psychology*, 14, 80–94.

Левендоска, Хач-Боцкс, Шапиро, Семел (2003): Alytia Levendosky, Alissa Huth-Bocks, Deborah Shapiro, Michael Semel, The impact of domestic violence on the maternal-child relationship and preschool-age children's functioning, *Journal of Family Psychology*, 17(3), 275–287.

Летурно, Федик, Вилмс (2007): Nicole Lyn Letourneau, C. B. Fedick, D. Willms, Mothering and domestic violence: A longitudinal analysis, *Journal of Family Violence*, 22(8), 649–659.

Макоби (2000): Eleanor Maccoby, Parenting and its effects on children: On reading and misreading behavior genetics, *Annu. Rev. Psychol.*, 51, 1–27.

Недимовић, Биро (2013): Тања Недимовић, Миклош Биро, Ко су жртве вршњачког насиља? *Зборник Инститиутиа за њедајошка истраживања*, 45(1), 150–168.

Олвеј, Лимбер, Михаљић (1999): Dan Olweus, Suzan Limber, Sharon Mihalic, *Bullying prevention program: blueprints for violence prevention*, Book Nine, Boulder, CO: Center for the study and prevention of violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado.

Патерсон, ДеБариш, Рамси (1989): Gerald R. Patterson, Barbara DeBaryshe, Elizabeth Ramsey, A developmental perspective on antisocial behavior, *American Psychologist*, 44(2), 329–335.

Половина (1997): Нада И. Половина, Насиље у браку и породици, у М. Мило-сављевић /ур/: *Породица, насиље и савремено друштво*, Београд: Градски центар за социјални рад, 139–149.

Половина, Ђерић (2009): Nada Polovina, Ivana Đerić, Образovanje roditelja i izloženost učenika vršnjačkom nasilju u školskoj sredini, *Temida*, 12(4), 59–77.

Попадић, Павловић, Плут (2013): Драган Попадић, Зоран Павловић, Дијана Плут, Специфичности наставничких процена изражености ученичког насиља, *Зборник Инститиутиа за њедајошка истраживања*, 45(1), 131–149.

Рејне (2002): Adrian Raine, Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adolescents: a review, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30(4), 311–326.

Силс, Јанг (2003): Dorothy Seals, Jerry Young, Young Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem and depression, *Adolescence*, 38(152), 742–746.

Шафи, Кариган, Витингхил, Дерик (1985): M. Shafi, S. Carrigan, R. Whittinghill, A. Derrick, Psychological autopsy of completed suicides in children and adolescents, *American Journal of Psychiatry*, 142(9), 1061–1064.

Сурендер, Холстела, Хелениус, Пиха (2000): Andre Sourander, Leila Helsted, Hans Helenius, Jorma Piha, Persistence of bullying from childhood to adolescence – a longitudinal 8-year follow-up study, *Child Abuse and Neglect*, 24(7), 873–881.

Шихан (2010): Hillary R. Sheehan *The „Broken Home“ or Broken Society: A Sociological Study of Family Structure and Juvenile Delinquency*, SocS 461, 462, Senior Project, Social Science Department, College of Liberal Arts, California Polytechnic State University.

Волш (1995): Froma Walsh, From family damage to family challenge, in R. Milesell & D. D. Lusterman & s. McDaniel (Eds), *Integrating family therapy*, Washington: American Psychological Association, 587–607.

Веис, Доц, Батус, Петит (1992): Bahr Weiss, Kenneth A. Dodge, John E. Bates, Gregory S. Pettit, Some consequences of early harsh discipline: Child aggression and a maladaptive social information processing style. *Child Development*, 63, 1321–1335.

Вилкинсон (1974): Karen Wilkinson, The Broken Family and Juvenile Delinquency: Scientific Explanation or Ideology? *Social Problems*, 21(5), 726–739.

Велс, Ранкин (1986): Edward L. Wells, Joseph H. Rankin, The Broken Homes Model of Delinquency: Analytic Issues, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 23(1), 68–93.

Вайтекер, Кеит (1981): Carl Whitaker, David V. Keith, Symbolic – experiential family therapy, in A. S. Gurman & D. P. Kniskern /eds/ *Handbook of family therapy*, New York: Brunner-Mazel Publications, 187–225.

Nada I. Polovina

Institute for Educational Research

Belgrade

FAMILY FACTORS ASSOCIATED WITH CHILDREN'S BULLYING INVOLVEMENT

Summary: The paper provides research findings review that concerns with the contributions of adverse family background factors to the bullying in schools. The aim of the review is to pinpoint the key directions of preventive action. Using the systemic approach as a framework for the analysis, research findings about family risk factors are grouped into two parts. The first relates to the structural and functional characteristics of the whole family, problematized through the concepts „broken home“ and „dysfunctional family“. The second refers to the social and emotional development within the family, i.e. to the quality of relationships in: parent – child subsystem (emotional disconnection, the traumatic attachment, parental neglect, ineffective or rough/abusive parental discipline), sibling subsystem (aggressive manifestations among siblings and parental response to it), and marital subsystem (exposure of children to inter-parental physical violence). In the final part of the paper implications for prevention are discussed, with the particular emphasis on the early preschool programs for parents focused on the effects of aggressive behaviours within different subsystems of the family as well as on stopping it. The benefits of such preschool programs in preventing bullying at school can be two-fold – in lowering the potential for aggressive/victimization behaviours in children and in greater availability of parents for cooperation in problematic situations.

Key words: family structure, the processes of the family function, the relationship parent – child, the discipline acts, violence in the family